

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

<"xml encoding="UTF-8?">

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu." ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fitrî bilgi te-orisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli arttıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar

ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayetin nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: "Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir." (Tâhâ, 50), "O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 2-3) Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?" (Neml, 63) Önceki bölümlerde, "hidayet" in anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karın-larından çıkardı; size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5) ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklî marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi." ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gön-derilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini gönderenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğ-lu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler

sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: "Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri-nin..." (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. "Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. "Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın." (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bun-lar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir. Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahirî işlevleri itibarıyla sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan aletlerdirler. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hin-d'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir göz-le görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylerse, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duygu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: "Göklerde ve yerde bulunan şeyleri,

kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi." (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin araçları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandır-mıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: "Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi." (Hac, 65) "...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı." (Zuhuf, 12) "...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız." (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişiyile veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "Size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliği olmaz.

"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsinin yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır." (Şems, 7-10) "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur." (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğin ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötülüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Al-lah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak

Dolayısıyla insanın elde ettiği bilgiler, ilâhî yol göstericiliğin yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiği yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalplere telkin etmesidir, fitrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır.

Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fitrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor:

"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz." (Âl-i İmrân, 7) "Allah'a yönelenden başkası ibret almaz." (Mü'min, 13) "Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi." (En'âm, 110) "Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"

(Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fitratın gerektirdiği eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akıl ile takva arasındaki bu gerektiriciliği pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanmayan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fitrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik

açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiği yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela, "Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?" gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle "akleden bir kavim için...", "Düşünen bir kavim için...", "Hatırlayan bir kavim için..." ve "derin kavrayış sahibi bir kavim için..." gibi ifadelere yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. "Bu, sizin için daha hayırlıdır...", "Onun kalbi günah-kârdır.", "O ikisinde günah vardır.", "Günah ve haksız yere azmadır.", "Allah hidayet vermez..." gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını o-lumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiği gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fitrat menşeli olduklarını açıklar: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır." (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol

izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiği gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereği isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlse, kesme, delme ve biçme gibi fıtrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fıtrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünüldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncüllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediği için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farklılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fıtrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fıtratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar

arasında uygulanarak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınır, değişmez, uyulması zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine gi-rişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.[1]

Kur'ân, bu değerdendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fıtrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrıntılarınınınsa vahiy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Bilmediğın bir şeyin ardına düşme." (İsrâ, 36) "Şeytanın adımlarını izlemeyin." (Bakara, 168)

Kur'ân, fıtrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğın şöyle buyurur: "...Beraberlerinde, insanların an-laşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi." (Bakara, 213) "Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz." (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: "Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?" (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: "Allah saptırdığını yola getirme." (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğ'a ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliğ'i elde etmek için kötülüğ'ü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse, yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böy-le bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fıtrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşüncayı de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değerd

hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini ko-calarına nikâhlamalarına engel olmayın. İşte içinizde Allah'a ve a-hiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir.

Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), "Fit-ne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur." (Bakara, 193), "Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir." (Ankebût, 45)

[1]- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihzsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usuûl-ü fıkıh biliminin alanına girerler.

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu." ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fitrî bilgi te-orisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli arttıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayet nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: "Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir." (Tâhâ, 50), "O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 2-3) Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?" (Neml, 63) Önceki bölümlerde, "hidayet"in anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karın-larından çıkardı; size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5) ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup

düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklî marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi." ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gön-derilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini gönderenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğ-lu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: "Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri-nin..." (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. "Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. "Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın." (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bun-lar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir.

Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahirî işlevleri itibariyle sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan aletlerdirler. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hin-d'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir göz-le görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylerse, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duygu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: "Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi." (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin araçları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandır-mıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: "Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi." (Hac, 65) "...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı." (Zuhruf, 12) "...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız." (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişiyle veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun

eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "Size ı̇ıitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliğı olmaz.

"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefisini yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır." (Şems, 7-10) "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur." (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğın ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötölüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Al-lah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla insanın elde ettiğı bilgiler, ilâhî yol göstericiliğın yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiğı yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalplere telkin etmesidir, fıtrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır.

Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fıtrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor:

"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz." (Âl-i İmrân, 7) "Allah'a yönelenden başkası ibret almaz." (Mü'min, 13) "Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları

gibi." (En'âm, 110) "Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"
(Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fitratın gerektirdiği eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akıl ile takva arasındaki bu gerektiriciliği pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanmayan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fitrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiği yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela, "Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?" gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle "akleden bir kavim için...", "Düşünen bir kavim için...", "Hatırlayan bir kavim için..." ve "derin kavrayış sahibi bir kavim için..." gibi ifadelere yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. "Bu, sizin için daha hayırlıdır...", "Onun kalbi günah-kârdır.", "O ikisinde günah vardır.", "Günah ve haksız yere azmadır.", "Allah hidayet

vermez..." gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını o-lumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiği gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fitrat menşeli olduklarını açıklar: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır." (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiği gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereği isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlerse, kesme, delme ve biçme gibi fıtrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fıtrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünüldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncüllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediği için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farklılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fıtrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fıtratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar arasında uygulanarak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınırsa, değişmez, uyulması zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine gi-rişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.[1]

Kur'ân, bu değerlendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fıtrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrıntılarının sa vahiy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme." (İsrâ, 36) "Şeytanın adımlarını izlemeyin." (Bakara, 168)

Kur'ân, fıtrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğin şöyle buyurur: "...Beraberlerinde, insanların an-laşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi." (Bakara, 213) "Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz." (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: "Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?" (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: "Allah saptırdığını yola

getirmez." (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğa ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliği elde etmek için kötülüğü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse, yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böy-le bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fitrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşünceyi de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değer hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini ko-calarına nikâhlamalarına engel olmayın. İşte içinizde Allah'a ve a-hiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir.

Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), "Fit-ne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur." (Bakara, 193), "Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir." (Ankebût, 45)

[1]- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihzsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usuûl-ü fıkıh

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu." ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fitrî bilgi te-orisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli arttıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan

oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayetın nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: "Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir." (Tâhâ, 50), "O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 2-3)Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?" (Neml, 63)Önceki bölümlerde, "hidayet"ın anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karın-larından çıkardı; size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5)ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklî marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi." ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gön-derilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini gönderenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğ-lu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini

gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: "Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri-nin..." (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. "Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. "Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın." (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bun-lar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir.

Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahirî işlevleri itibariyle sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan aletlerdirler. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hin-d'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir göz-le görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylerse, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duyu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: "Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi." (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin araçları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandır-mıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: "Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi." (Hac, 65) "...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı." (Zuhruf, 12) "...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız." (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişyle veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "Size iştme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliği olmaz. "Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsini yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır." (Şems, 7-10) "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur." (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğin ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötülüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Al-lah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla insanın elde ettiği bilgiler, ilâhî yol göstericiliğın yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiğı yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalplere telkin etmesidir, fıtrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır.

Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fıtrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor:

"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz." (Âl-i İmrân, 7) "Allah'a yönelenden başkası ibret almaz." (Mü'min, 13) "Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi." (En'âm, 110) "Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"

(Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fıtratın gerektirdiğı eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akil ile takva arasındaki bu gerektiriciliğı pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanmayan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fıtrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiğı yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz

konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela, "Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?" gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle "akleden bir kavim için...", "Düşünen bir kavim için...", "Hatırlayan bir kavim için..." ve "derin kavrayış sahibi bir kavim için..." gibi ifadelere yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. "Bu, sizin için daha hayırlıdır...", "Onun kalbi günah-kârdır.", "O ikisinde günah vardır.", "Günah ve haksız yere azmadır.", "Allah hidayet vermez..." gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını o-lumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiği gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fitrat menşeli olduklarını açıklar: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır." (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiği gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereği isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlse, kesme, delme ve biçme gibi fitrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fitrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünüldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncüllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediği için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farlılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fıtrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fıtratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar arasında uygulanarak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınır, değişmez, uyulması

zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine gi-rişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.[1]

Kur'ân, bu değerlendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fitrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrıntılarınıninsa vahiy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme." (İsrâ, 36) "Şeytanın adımlarını izlemeyin." (Bakara, 168)

Kur'ân, fitrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğin şöyle buyurur: "...Beraberlerinde, insanların an-laşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi." (Bakara, 213) "Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz." (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: "Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?" (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: "Allah saptırdığını yola getirmez." (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğa ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliği elde etmek için kötülüğü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse, yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böy-le bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fıtrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşünceyi de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değer hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu

uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini ko-calarına nikâhlamalarına engel olmayın. İşte içinizde Allah'a ve a-hiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir.

Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), "Fit-ne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur." (Bakara, 193), "Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir." (Ankebût, 45)

[1]- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihzsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usuûl-ü fıkıh biliminin alanına girerler.

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu." ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirilmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fitrî bilgi te-orisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte

gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli artıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayetin nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: "Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir." (Tâhâ, 50), "O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 2-3) Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?" (Neml, 63) Önceki bölümlerde, "hidayet" in anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karın-larından çıkardı; size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, "İnsana bilmediğini öğretti." (Alak, 5) ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklî marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve

algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. "Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi." ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gön-derilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini gönderenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğ-lu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: "Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri-nin..." (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. "Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. "Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın." (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bun-lar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir. Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahirî işlevleri itibariyle sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan aletlerdirler.

Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hin-d'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir göz-le görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylerse, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duygu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: "Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi." (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin araçları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandır-mıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: "Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi." (Hac, 65) "...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı." (Zuhuf, 12) "...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız." (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişyle veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "Size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliği olmaz.

"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsinin yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır." (Şems, 7-10) "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur." (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğin ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötülüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Al-lah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla insanın elde ettiği bilgiler, ilâhî yol göstericiliğin yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiği yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalplere telkin etmesidir, fıtrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır.

Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fıtrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor:

"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz." (Âl-i İmrân, 7) "Allah'a yönelenden başkası ibret almaz." (Mü'min, 13) "Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi." (En'âm, 110) "Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"

(Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fıtratın gerektirdiği eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akıl ile takva arasındaki bu gerektiriciliği pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanmayan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fitrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiği yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela, "Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?" gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle "akleden bir kavim için...", "Düşünen bir kavim için...", "Hatırlayan bir kavim için..." ve "derin kavrayış sahibi bir kavim için..." gibi ifadeler yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. "Bu, sizin için daha hayırlıdır...", "Onun kalbi günah-kârdır.", "O ikisinde günah vardır.", "Günah ve haksız yere azmadır.", "Allah hidayet vermez..." gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını

ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını o-lumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiğı gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fıtrat menşeli olduklarını açıklar: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır." (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiğı gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereğı isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlerse, kesme, delme ve biçme gibi fıtrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fıtrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünöldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğın diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncöllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediğı için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla

birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farlılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fıtrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fıtratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar arasında uygulanarak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınır, değişmez, uyulması zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine gi-rişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.[1]

Kur'ân, bu değerlendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fıtrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrıntılarınınsa vahiy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme." (İsrâ, 36) "Şeytanın adımlarını izlemeyin." (Bakara, 168)

Kur'ân, fıtrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğin şöyle buyurur: "...Beraberlerinde, insanların an-laşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi." (Bakara, 213) "Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz." (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: "Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?" (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: "Allah saptırdığını yola getirmez." (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğa ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliği elde etmek için kötülüğü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse,

yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böy-le bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fitrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşünceyi de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değer hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini ko-calarına nikâhlanmalarına engel olmayın. İşte içinde Allah'a ve a-hiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir.

Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), "Fit-ne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur." (Bakara, 193), "Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir." (Ankebût, 45)

[1]- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihzsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usuûl-ü fıkıh .biliminin alanına girerler